

Till gårdens prydnad

En jämförande studie av Forsadörrar och Pehr Westman-portaler

Maj-Britt Andersson

”Den måste vara gjord av en snickare från stan”, är en vanlig kommentar om de skickligt snidade dörrar som finns på gårdarna i Forsa socken i Hälsingland istället för de i landskapet så vanliga förstukvistarna.

Det tas ofta för givet att de finaste snickarna tillkallades från annat håll. Landsbygdens egna snickare förmodas ha imiterat högreständsbegyggelse eller utsmyckningarna i närmaste stad. I Norrland är det dock glest mellan städerna. Slott och herresäten i sydsvensk bemärkelse är närmast obefintliga. Högreständsbegyggelsen utgjordes av bruksherrgårdar, prästgårdar och militära boställen som inte haft någon större inverkan på allmogens bebyggelsetradition. Nyare undersökningar av allmogekulturen i Hälsingland visar att socknarna utvecklade en egen estetik med särpräglad arkitektur och inredningskonst som identitetsmarkering gentemot andra socknar. Kanske Forsadörrarna skall betraktas som ett uttryck för det estetiska koncept som utbildades i Forsa socken? Kom snickarna från socknen, närmaste stad eller södra Sverige? Vilken var deras socioekonomiska, kulturella och arkitektoniska kontext? Varifrån fick de sina motiv? Det är några av de frågor jag rest i en undersökning om Forsadörrarna med det övergripande syftet att belysa några av södra Norrlands mest framträdande storsnickare under 1800-talets första hälft, deras ursprung, utbildning, influenser och betydelse för stilutvecklingen på landsbygden.

Bland dessa märks särskilt Pehr Westman i Ångermanland.

Forsadörrarna – en sockenmarkering i Hälsingland

När förstukvistarna går i barock är resenären i Dellenbygden, trakten kring Dellensjöarna i norra Hälsingland. Den som reser genom landskapet kan lägga kartan åt sidan. För en orientering sockenvis ger 1800-talets arkitektur och förstukvistar en god vägledning. När gårdarna har lika tunga byggnadskroppar med valmade och brutna tak som Alfta och Ovanåker kyrkor samt förstukvistar i praktfull empiri, befinner sig resenären i Voxnadalen i sydvästra delen av landskapet. I Ljusnans dalgång norr om Bollnäs är gårdarna smalare och rankare. I Järvsö har de sadeltak och förstukvistar i rokoko. Ljusdals arkitektur och förstukvistar domineras av den gustavianska stilen. I kustsocknarna är skärmtak vanliga över husens ingångar. I Forsa, 10 km väster om Hudiksvall, finns det rikt snidade dörrar, som kallas Forsadörrar.

Förstukvistar, skärmtak eller snidade dörrar finns på alla slags byggningar på en Hälsingegård: mangårdsbyggnad, herrstuga, bryggstuga, sängstuga, sommarstuga, ladugård, avträde. Snickarna är till största delen numera okända. I Voxnadalen är endast Olof Brunk och Pehr Tullpan dokumenterade genom signaturer på den predikstol de förfärdigade i Alfta kyrka 1815. Muntliga uppgifter om den

samtida snickaren och bonden Per Persson från Älvkarhed har inte verifierats i arkivaliska källor. Från Järvsö, Ljusdal, Färila, Delsbo, Bjuråker finns det flera namn att följa upp från muntlig tradition. Olof Wahlberg, en skicklig storsnickare som sägs ha varit verksam i Sunnanås i Ljusdal vid mitten av 1800-talet, har inte stått att finna i kyrkböckerna. Kanske har han förväxlats med storsnickaren Johan Wåhlberg i Medelpad.

I Forsa socken har nyligen två storsnickare från 1800-talets första hälft uppdagats med daterade signaturer som första ledtrådar. Jöns Månssons signatur finns på ett hörnskap i Hälsinglands museum i Hudiksvall och Jonas Lusts egenhändiga namnteckning på ett hörnskap i Ystegårn samt på två bräder fastsatta på en Forsadörr i privat ägo. Kyrkböckerna verifierade Jöns Månsson (1769–1847), en jämte ingift i byn Böle, och Jonas Lust (1794–1845) som indelt soldat från byn Nansta. Nästa steg var uppteckningar av muntlig tradition från 1800-talet och bouppteckningar som visade sig innehålla snickar- och målarutrustningar. I Jonas Lusts bouppteckning finns det tre dörrar med tillbehör. Båda ägde Johann Arndts Sanna Christendom och flera böcker, kanske Pomets farmaceutiska verk *Histoire Générale des Drouges* med illustrationer av enhörningar, narval och andra bildförlagor med exotiska djur och fabeldjur. Eftersom Månsson var socknens skickligaste snickare och 25 år äldre än Lust bör denne haft honom som en mentor. Det är möjligt att Lust gick i informell lära hos Månsson, för att sedan samarbeta med honom. Landsbygdens hantverkare omfattades inte av städernas stränga skråförordningar, vilket fick betydelse för Forsadörrarnas sockenspecifika utformning bortom Hudiksvallssnickarnas kontroll.

När gårdarna skiftades, byggdes större, rödfärgades och tegel lades på taken fick nya utsmyckningsideal fäste i Forsa. De förnämliga ytterdörrar som socknens storsnickare förfärdigade var en estetisk investering som

gårdarna skulle föra med sig till kommande generationer. En Forsadörr är en dekorativ, ofta vitmålad, dörr snidad och skuren i relief. Med fint snidade väl avvägda kompositioner av rocailler, bladslingor, bibelcitater, finmaskiga nätverk, flättnöster, däggdjur, fabeldjur, valfiskar, drakar, blommor, djupskurna växtornament och geometriska mönster dekorerades Forsagårdarnas ingångar helt i stil med deras värdiga arkitektur under 1800-talets första hälft. De uppvisar en smakfull kombination av rokokons stildrag, gustavianska ornament och empirimotiv, i enlighet med gårdarnas möbelbestånd.

Ett ganska stort antal Forsadörrar finns bevarade på gårdar kring Funstasjön och i Trogstaans dalgång, i Forssa Forngård samt två i Hälsinglands museum. De Forsadörrar som har påträffats utanför socknen, i till exempel Delsbo och Härjedalen, har flyttats dit från Forsa. I Nordiska museets byundersökningar från 1920-talet och i Hälsinglands museums arkiv finns fotografier på existerande och nu försvunna dörrar. Med självsyn, inventering med kartering och fotodokumentation har jag kommit fram till att Forsadörrarna kan delas in i två grupper, att attribuera till Jöns Månsson respektive Jonas Lust. De är två ”anonyma” storsnickare i Norrland, vilket motiverar en första närmare presentation av deras namn och alster med stilanalys. Jöns Månsson och Jonas Lust intar en självklar plats i Norrlands konst- och kulturhistoria.

I Sörhoga och på den fyrbyggda Ystegårn i byn Hillsta, mellan Böle och Nansta, finns det sju Forsadörrar bevarade på ursprunglig plats (fig. 1). De är smidigt införlivade i arkitekturen och bör på Ystegårn i Hillsta ha tillkommit samtidigt som gårdsfyrcanten fick sitt nuvarande utseende 1807. De hör således till den äldre gruppen med Jöns Månsson som storsnickare.¹ De har ett framskjutande nederparti, upp- och nedtill avslutat av kraftigt profilerade lister. Sidorna är S-formigt svängda och följer de bladknippen som ramar

1. Västergårn och Ystegårn i Sörhoga, Forsa sn. I bakgrunden Hillsta. Foto: Maj-Britt Andersson.

in symmetriskt placerade blommor. Dörrarnas mellanpartier har sinsemellan olika konstfärdiga flätmönster. På två av dörrarna pryds de övre smala dörrspeglarna av en rocaille med utlöpande bladslingor, på herrstugans dörr också av blommor. Rocaillen där omsluter ett bibelcitat. På sängstugans övre dörrspegel med skuren relief finns en framrusande ”lejonpard” och en enhörning med hornet sänkt mot en noshörning som spetsar ett mindre grisliknande djur (fig. 2). Jöns Månsson arbetade mer gracilt i en finstämd gustaviansk rokoko, som på Ystegårn, medan Jonas Lust, född 1794 och inte att räkna med som självständig storsnickare förrän omkring 1815, utmärker sig för ett sparsamt formspråk i närmast gustaviansk empir (fig. 3). Allt tyder på att Jöns Månsson tillverkade de äldre dörrarna i rokoko och Jonas Lust de senare i gustaviansk stil.

De dörrar som präglas av rokokon torde således vara de äldsta, medan dörrarna där den gustavianska stilen och empirmotiv överväger har en påtaglig influens från handelsgårdarna

2. Dörr av Jöns Månsson till sängstuga av Jonas Lust på Ystegårn, Hillsta, Forsa sn. Foto: Maj-Britt Andersson.

3. Dörr av Jonas Lust till sängstugubyggningen på Byströms, Trogsta, Forsa sn. Foto: Maj-Britt Andersson.

längs Storgatan i Hudiksvall, uppförda från 1810 till 1850-talet.² Flera skickliga snickare var verksamma i Forsa under 1800-talets första hälft, men Jöns Månsson och Jonas Lust var de skickligaste och tycks ha varit mer eftersökta än andra för möbler och dörrar.³ På den fyrbyggda gården Byströms i Trogsta finns en dörr med ett för Jonas Lust typiskt nederparti med en konvex kvadrat genomkorsad av två pilar med en fleruddig "stjärna" i skärningspunkten.⁴ Det breda mellanpartiet är dekorerat med en fint snidad cirkel. Den övre smala dörrspegeln är dekorerad med en bandrosett omgiven av en detalj som jag kallar fyrpass, på högreståndsmöbler fleuron. Jag känner igen dessa detaljer på de gustavianska utdragssängar som kallas Forsasängar. Samma fyrpass finns på andra möbler,

dörrromfattningar och inredningssnickerier i Forsa.

Signaturer och dateringar

I februari och mars månader 1800 arbetade Jöns Månsson med skåpet som finns i Hälsinglands museums ägo och som är en praktpjäs i hans rika produktion av möbler, skrin och friargåvor.⁵ Det är ett ljusblått hörnskänkskåp med låg profilerad fot, avfasade hörn och dubbeldörrar med röda ramar i över- och nederdel, ljusröda draglådor i mellandelen och ett rokokosvängt krön. På krönet ligger gröna bladslingor och mitt på en röd snidad blomma. De övre skåpdörrarna följer krönets linjer, de nedre är fyrkantiga. Mittposten är grön med vita små blommor, korslagda röda band och avslutad med ett snidad ornament. På dörrspeglarna och sidopartierna finns det karaktäristiska blomstermåleri som har givit Jöns Månsson namnet "Rosenmålaren". Skåpet är magnifikt, tillverkat av en kvalitetsmedveten hantverkare med sinne för formgivning. Det är gjort för ett rum med högt i tak, ett rum i en högre storsänggård. Lyckliga ägare till möbeln blev bonden Lars Jonsson och hans hustru Sigrin Eriksson, som lät skriva sina namn på skåpet och datera det 1801. Två månader tog det för Jöns Månsson att göra skåpet enligt hans signering och datering.

Ungefär lika lång tid, kanske något kortare på grund av sparsam målning, tog det förmodligen för Forsas andre förnämlige storsnickare Jonas Lust att göra ett hörnskåp. Han gjorde två likadana till sängstugan på Ystegårn i Hillsta i Forsa, varav ett finns kvar i rummet. Lusts skåp är ett grått avrundat skänkskåp med snidade "grankvistar" i hörnen av överdelens nedre sarg, som har dekorerats med pikering, det vill säga små prickar efter ett vasst föremål. "Rosorna" i Lusts möbeldekor är enklare utförda än Månssons, men likväl smakfulla. På insidan av den nedre högra skåpdörren finns hans signatur med året 1838 och födelseår 1794 angivet med röd krita. Jag tycker mig se

ett samband mellan Jöns Månssons möbler och dörrarna på Ystegårn, vilket saknas mellan dörren till sängstugan och Lusts hörnskåp.

Med de signerade och daterade skåpen som utgångspunkt kan dörrar, möbler och föremål attribueras till Jöns Månsson och Jonas Lust. Deras alster finns fortfarande till stor del i privat ägo i Forsa socken.

Litteraturen fåordig

I litteraturen nämns Forsadörrarna fåordigt. Sigurd Erixon (1923:69) noterade att gårdarna öster om Dellensjöarna, särskilt i Forsa, istället för förstukvistar har dörrar och portaler. ”Den rikedom, som Hälsingland kan uppvisa på detta område, står inte tillbaka för någon svensk bygd, om man undantager Ångermanland.” Dåvarande intendenten vid Hälsinglands museum Karl Cajmatz (1965:164 ff) studerade Forsadörrarna med fokus på Ystegårn i Hillsta med sammanfattningen att de representerar ett förnämligt hantverk. ”Koncentrationen till denna del av socknen kan ju tyda på att byarna har hyst den snickarverkstad, varifrån de utgått.” Cajmatz drar en logisk och korrekt slutsats. Som vi sett bodde både Jöns Månsson och Jonas Lust på gångavstånd från Ystegårn. Gårdarna bör ha varit förmögna som dragit till sig sådana hantverkare, skriver Cajmatz och ser dem som inflyttade från Hudiksvall. Bränder har utplånat vad som funnits från tidigare epoker, men staden kan ju framvisa ett ovanligt högtstående nyklassicistiskt snickarhantverk, konstaterar han.

Sten Rentzhog (1986:123) berör Forsadörrarna i samband med sina studier av portalerna på handelsgårdarna i Hudiksvall. Hans jämförelser visar på att olika snickare varit verksamma i Forsa respektive Hudiksvall. Teknik, motivval och formspråk skiljer dem åt. Rentzhog uppmärksammade hur portaler på Forsagårdar liknade dem på Hudiksvallsgårdarna och hänvisade till Svenses i Hillsta, en riven granngård till Ystegårn.⁶ Som en signifikativ skillnad mellan en Forsa- respektive

Hudiksvallsdörr kan nämnas att djurmotiv och bibelcitater inte påträffats på dörrar i Hudiksvall. Forsadörrarnas formspråk visar prov på en mer varierad motivrepertoar. Hälsingefotografen Hilding Mickelsson (1995) och förre landsantikvarien i Gävleborgs län Inge- mar Svensson (1977) satte Forsadörrarna i samband med friargåvor och förstukvistar. Bengt Jacobsson (1983) nämner Forsadörrar och Forsasängar utan närmare kommentarer än hos Cajmatz och Svensson. Jacobsson stannar vid att Forsadörrarnas fyllningar i många fall är försedda med sirliga blad- och rokokooknament. I litteraturen är det främst Sten Rentzhog och Karl Cajmatz som gett mig ledtrådar till förståelsen av Forsadörrarnas förekomst, ursprung och särprägel.

Kompromisser

Låt oss se närmare på Karl Cajmatz slutsatser. Till skillnad från honom (1965:166) tar jag för givet att storsnickarna i socknen var infödda eller assimilerade sockenbor. Detta antagande stöder jag på att Forsadörrarna synes ha utförts i ett estetiskt system som snickarna var delaktiga i. Med estetiskt system menar jag den estetik som genomsyrade en socken. I 1800-talslandskapet kring Funstasjön och i Trogstaåns dalgång kan en estetisk helhetssträvan alltjämt skönjas i gårdarnas arkitektur, inredningar, möbelformgivning. Det var i denna trakt som Jöns Månsson och Jonas Lust hade sina gårdar och verkstäder. Månsson var ingift i en snickarsläkt och Lust var son till en soldat i Forsa kompani. Båda visste vad som förväntades av dem som hantverkare i Forsa. Det gick inte an att bygga en mangårdsbyggnad som liknade Järvsös vita reveterade karolinska prästgård med brutet tak eller att anbringa en förstukvist från Delsbo på en byggnad i Forsa. Innan en nyhet upptogs skulle den befinnas passande för socknens identitet och den stil Forsaborna gjort till sin.

Influenser hämtades från olika håll, bland annat från utsmyckningen av Hudiksvalls

handelsgårdar, men, som Rentzhog (1986: 213) konstaterat om dessa, kunde nya impulser utifrån endast skapa en stil som utgjorde en kompromiss mellan den lokala traditionen och den nya. Forsadörrarna kan sägas vara en sådan kompromiss, rent av två. De kan som nämnts delas in i två grupper. Den ena är en *kompromiss* mellan Jämtlands rokokostil och Forsas gustavianska stil, det vill säga Jöns Månssons dörrar. Den andra, Jonas Lusts, kombinerar strama gustavianska stildrag med motiv från dörrar och portaler i norrländsk nyklassicistisk träempir från Hudiksvalls handelsgårdar.

Den verkstad som Cajmatz efterlyste som leverantör av ytterdörrarna till Ystegårn i Hillsta låg i byn Böle någon kilometer bort. Dit kom Jöns Månsson, bondson från Myssjö socken, Ovikens pastorat i Jämtland, och gifte sig med Cecilia Andersdotter. Hennes far var snickaren och husmannen Anders Isaksson och Månsson slog sig ned i detta hushåll.⁷ Jonas Lust var son till en soldat i Forsa och övertog faderns boställe i Nansta. Hans rothehemman låg i byarna Nansta och Trogsta. Som knekt var han skyldig att bistå sina rotebönder med allehanda göromål. En härdig soldat var guld värd. Uppteckningarna meddelar att han snickrade och målade möbler och dörrar i denna trakt. I den muntliga traditionen är Jonas Lust glömd idag, men husförhörslängder, födelse- och dödböcker samt militärrullor ger skriftliga belägg för informanternas uppgifter. Den nämnda dörren på Byströms liknar dem på flera andra gårdar i Trogstaåns dalgång; välgjorda, stilsäkert komponerade och influerade av dem på handelsgårdarna i Hudiksvall.

Uppteckningar och kyrkböcker ger goda belägg för att det var Jöns Månsson i byn Böle, som gjort dörrarna på Ystegårn i Hillsta, medan dörrarna på Ystegårn i Sörhoga talar för att de är gjorda av Jonas Lust. På Västergården i Sörhoga finner jag en dörr vardera av Lust och Månsson. Storgårdarnas dörrar kan således

härledas till två skickliga hantverkare inom socknen, en husman, som Månsson benämns i kyrkoarkivalierna, och en indelt soldat, det vill säga utanvidsfolk. Som Cajmatz och Rentzhog anför har Jöns Månsson och Jonas Lust inte haft något att förlora på en jämförelse med skråutbildade stadssnickare. De håller en teknisk kvalitet och skicklighet lika hög som hos skråsnickare.

”En snickare Jöns Månsson uppges ha snidat de finaste dörrarna...”

Forsadörrarna på Ystegårn i Hillsta är med stor sannolikhet gjorda omkring 1807. Detta antagande stöder jag främst på att gården anses ha varit fullbyggd då; dörrarnas formspråk, teknik och komparativa studier av Jöns Månssons möbler, som ofta har dateringar och initialer, hans handstil och sirlighet. Månssons formspråk och handlag är graciöst. ”En snickare Jöns Månsson uppges ha snidat de finaste dörrarna...” heter det i en uppteckning.

Forsadörrarnas drakar, lejonparden, noshörningen, enhörningen såväl som rocailler och flätverk på Ystegårns Forsadörrar är nära besläktade med Månssons fina handlag i möbelformgivningen. En detalj att jämföra är bladslingorna från rocaillerna på Ystegårns herrstuga med dem på ett hängskåp daterat 1841 i bryggstugan, samt praktskåpet i Hälsinglands museum. Lust tog efter rocaillerna och stilsade dem. Fabeldjuren och annan fauna, som återkommer målade på möbler, ser jag som omisskännligt gjorda av Månsson. Sådana dörrar fanns i byarna Veda och Byberg nära Böle, där Månsson hade sin verkstad. Utsmäckningarna bedömer jag som enbart dekorativa istället för att utan en relevant anledning överanstränga motiven med symbolvärden som de förmodligen aldrig haft. En Forsadörrs funktion är att pryda gården, byn och socknen. ”Till gårdens prydnad” kanske det sades, som magistraten i Hudiksvall värnade om ”stadens prydnad” och skönhetsvärden, enligt samtida sammanträdesprotokoll.

Eftersom dörrarna på Ystegårn bör vara gjorda omkring 1807 kan Jonas Lust avskrivnas som upphovsmannen. En tonåring kan inte ha gjort dem. Men Lust såg dem tidigt, han var dräng i en granngård, Oppigårn, och hans blivande hustru Karin Persdotter var piga på Ystegårn. Jöns Månsson var i fyrtioårsåldern och en fullt ut skicklig storsnickare etablerad i socknen när Ystegårn byggdes om 1807. När Jonas Lust började efterfrågas som snickare till gårdarna är obekant, men låt oss anta 1813 när han i tjuugoårsåldern hade enrollerats som knekt. När en upprustning ägde rum på Ystegårn 1820 kan han ha lejts till gården, men inte för att göra nya dörrar. Sådana bör ha funnits redan, och de skulle följa gården länge. Det är föga troligt att dörrarna tillkom först när Jonas Lust hade vuxit upp eftersom Jöns Månsson fanns att tillgå långt tidigare. Lust lejdes som snickare och målare till sängstugan 1838, men jag kan inte se ett samband mellan sängstugans eller Ystegårns Forsadörrar och hans med signatur daterade hörnskap.

Månsson och Lust kunde tingas till samma gård. Från Mickels i Nansta och, som redan nämnts, Västergården i Sörhoga finns både Månsson- och Lustdörrar dokumenterade. En rödfärgad illa medfaren Forsadörr undanställd på en loge i en gård i Nansta gäckar med Månssonsniderier och en signatur av Jonas Lust. Den övre smala dörrspegeln har en rocaille, den större mellersta spegeln ett flätmönster. Båda motiven återfinns på dörren till Ystegårns herrstugubyggning. Flätmönstret i den privatägda gården innehåller bokstäverna J P S. I dörrens nedre del ligger två bräder fasthållna med spikar. I övrigt är dörren sammanfogad med träplugg. På bräderna står det skrivet med röd krita: "År 1828 den 13 mars onsdag. Dörr gjord af corporalen Jonas Lust. Nu köpfes 1 tunna råg 16 riksdaler 1 tunna strömming 20 riksdaler 1 kanna brännvin 2 riksdaler."

Bokstäverna J P S, rocaillen och flätmönstret påminner om Jöns Månssons finstilta hand-

lag från hans möbler och föremål snarare än Jonas Lusts repertoar. Texten på bräderna är autentisk, men skriven upp och ned, vilket jämte brädernas beskaffenhet och inpassning får mig att ytterligare betvivla en ursprunglig placering i denna dörr. Den kan vara en nära replik av en Månssondörr, men jag ställer mig ändå frågande inför skillnaden mellan dess övre och nedre partier. En annan tanke är att Jonas Lust har återanvänt en dörr snidad av Jöns Månsson, kompletterat den med "solarna" i mittenspeglens hörn och ett nytt nedre parti. Trots signaturen är jag inte tillräckligt övertygad för att frånga slutsatsen att Jöns Månsson var den som skapade de äldsta, finaste, Forsadörrarna i början av 1800-talet och att Jonas Lust utvecklade dem i en egen stil influerad av Hudiksvalls handelsgårdars norrländska nyklassicistiska träempir inom Forsa sockens estetiska system. Generella kännetecken för Forsagårdarna är *integritet och värdighet*, i arkitektur, inredningar och möbelformgivning.⁸

Pehr Westman-portalerna i Ångermanland

När Sigurd Erixon anförde dörrar i Ångermanland som Forsadörrarnas enda motsvarighet hade han med all säkerhet Pehr Westmans arbeten i åtanke. Pehr Westman (1756–1828) lämpar sig tidsmässigt väl för en komparation med de här aktuella Forsasnickarna, även om de i brist på arkivmaterial och litteratur inte kan svara mot det biografiska porträtt Manne Hofrén (1962, 1972) ger av Westmans person och verksamhet.⁹ Möjligen vore storsnickaren Zachris Pehrsson (1793–1871) i Lidgatu, Ådalslidens socken, ett mer adekvat val eftersom han framlevde hela sitt liv i allmogesamhället som bondesnickare på en välbärgad släktgård, där han med legofolks bistånd kunde hänge sig åt hantverk. Han tillverkade sängar, golvur, vägghendylor, stolar, speglar och små skulpturer avsedda för en kundkrets i det samhälle där han var aktad och etablerad. Bristen på tillräcklig dokumentation av

Zachris Pehrssons säreget formgivna rosprydda dörrar får här kompenseras av Hofréns studier baserade på hans byundersökningar för Nordiska museet jämte självsyn.¹⁰

Till skillnad från Zachris Pehrsson var Pehr Westman utbildad i Stockholm, vilket skänker honom en särställning bland den norrländska allmogens storsnickare. Som Carl Hofverberg i sin portfölj bokstavligen förde rokokon från huvudstaden till Jämtland i början av 1700-talet anses Pehr Westman ha introducerat den gustavianska stilen, nyklassicismen, i Ångermanland i slutet av århundradet. Förutom portaler finns ett ansevärt antal möbler bevarade efter Westman, ofta vitmålade med ornament i guld: skåp, bord, golvvur, sängar, soffor och stolar. Det var han som förde in den gustavianska dragsängen och imperialsängen i ångermanlänningarnas hus och hem. De intressantaste leveranserna från hans produktiva verkstad var dock skulpturala dörrar, portaler och portalomfattningar. De snidade dörrar och möbler som fanns på gårdarna före Westmans

var välgjorda men formmässigt diskret dekorerade med räfflor och rutmönster. Pehr Westmans dörrar gjorde succé och anammades raskt som nya förebilder för landskapets snickare.

Pehr Westmans kraftigt artikulerade dörrar med högt driven plasticitet och slösande rik dekor återfinns såväl på allmogebebyggelse som i Härnösand. Fast och spänstigt är de egensinnigt komponerade med motiv ur rokokons, nyklassicismens och empirens ornamentbestånd: rocailler, rosor, äggstav, pärlstav, tandsnitt, konsoler, räfflade pilastrar, festonger, girlander, bandrosetter, palmetter, palmkvistar, urnor, gripar och sfinxer. Särskilt bandflätan är en ofta återkommande detalj att notera som ledtråd till säker attribuering, liksom de närapå överdimensionerade dörröverstyckena. Till skillnad från vad som är fallet med Zachris Pehrsson är signerade arbeten och förlagor efter Pehr Westman ytterst sällsynta. Sitt personliga formspråk med fylliga och stora former fann han tidigt.

4. Den tidigare gästgivaregården i Veda, Högsjö sn, Ångermanland. Foto: Maj-Britt Andersson.

På en gästgivaregård i Veda, Högsjö socken, har tre tidiga portaler nyligen restaurerats och målats i grått och vitt (fig. 4 och 5). De är smäckert unggustavianska men bär Pehr Westmans signum genom ett anslående helhetsintryck och detaljer som de räfflade pilastrarna, flankerande geometriskt utsmyckade dörrar krönta av accentuerade dörröverstycken med en lagerkrans (fig. 6). Ännu ett av Westmans finaste arbeten är en nu grönmålad dubbelport på Utansjö bruksherrgård. Dörrarna är indelade i tre fält snidade i hög relief. Den övre högre smala dörrspegeln har en bandrosett med lagerkrans hållande en emblemgrupp med merkuristav (attribut för handelsmännens beskyddare Mercurius) samt en smedshammare respektive brinnande fackla, det vill säga symboler för järnhanteringen. Den låga mellanspegeln har ett flätornament med blommor i. Den nedre dörrspegeln är rokokoformad med en prunkande rosenfestong i bandrosett och nederst en rocaille med utlöpande bladslingor. Upptill avslutas porten med ett fasciesmotiv. Dörröverstycket utgörs numera av en glasskiva där en lagerkrans från den ursprungliga utsmyckningen har monterats. Portalomfattningen är enkel och förefaller vara en provisorisk åtgärd efter flyttning. En portal av senare datum finns på en gästgivargård i Torrom, Nora socken, utsökt smyckad i empirens anda med parställda pompejanska urnor och sfinxer på dörröverstycket. Den inramas av räfflade joniska pilastrar och en äggstav. Portalen är inspirerad av gymnasiehusets inredning i Härnösand.

En gård utsmyckad med en Westmandörr är ”smittad” av dess prakt och expressiva elegans. Om dörren förloras finns det risk för att hela gården mister sin karisma. Westmanportaler finns dokumenterade från bondgårdar, gästgiverier, bruksherrgårdar, prästgårdar och Härnösand. Westmans arbeten är varken ”pompösa” eller ”rustikt” allmogetypiska, som Hofrén (1962:62) och Jacobsson (1983:14) anför, eller sockenspecifika. Förut-

5. Unggustaviansk portal av Pehr Westman på den tidigare gästgivaregården i Veda, Högsjö sn.
Foto: Maj-Britt Andersson.

om i Hemsö finns de i den närliggande trakten på Åbordsön, i Högsjö, Nora, Säbrå socknar. På samma sätt som Forsasnickarnas dörrar i Hälsingland kan inringas kring deras verkstäder är dock proveniensens för Westmanportaler koncentrerad till Hemsö. I byarna Dalom, Hultom, Nordanö kan en socioekonomisk och kulturell identitetsmarkering gentemot omvärlden anas när den natursköna öns lokalt omtalade självmedvetna bönder beställde portaler av Westman. I en sådan kontext hade en Stockholmsutbildad storsnickare i Utanö sin lycka gjord. En Pehr Westman-dörr sätter en stark prägel på sin gårdsmiljö medan Forsadörrarna lågmält kommunicerar med gården, byn, socknen och omvärlden. Westmans portaler kan utan vidare omplaceras från en socken till en annan, från Hemsö till Härnösand, medan en Forsadörr är malplacerad på

6. Detalj av dörröverstycke på tidigare gästgivaregården i Veda, Högsjö, sn. Foto: Maj-Britt Andersson.

en bondgård i grannsocknen Delsbo och på Hudiksvalls handelsgårdar. En Westmanportal är sig själv nog.

Pehr Westman och den gustavianska stilen

Det är idag omöjligt att träffa på informanter med spontana uppgifter om 1800-talets storsnickare i nedre Norrland. Spår efter dem får sökas i deras alster, ”handstilar”, vissa ”signum”, kyrkoarkivalier, militärrullor, uppteckningar, dokument och handlingar som tidigare inte beaktats, och beträffande Pehr Westman tacknämligt nog i domstolsprotokoll. Framträder då en gestalt med lika hög relief och dynamisk framtoning som portalerna.

Pehr Westman föddes 1757 i Utanö, Hemsö socken nära Härnösand i södra Ångermanland där Höga kusten börjar. Hans far var bonden och bildhuggaren Jon Göransson Westman, som gav honom en grundläggande utbildning. Den fördjupades i Stockholm, hos bildhugga-

ren Jonas Sjöström på Norrmalm, vilket tyder på en enveten vilja till förkovran och höga yrkesmässiga ambitioner. 1786 återvände Westman till Utanö som gesäll och förmånligt nygift med Anna Lisa Sundius, dotter till hovsekreterare Johan Sundius, som var ägare till egendomen Sanna på Hemsön. Samma år fick Westman länsstyrelsens fullmakt i Härnösand att utöva bildhuggarekonsten, som han stolt framhöll som ”ibland de fria konsterna”. Han övertog faderns hemman och verkstad, som nu skulle komma att bli spridningscentrum för en sällsam norrländsk storsnickarkonst.

Westmans gård bestod 1792 av en knuttimrad brädslagen mangårdsbyggnad ca 17 meter lång, 7 meter bred och 16 stockvarv hög, med parstuguplan, samt en timmerbyggnad med förstuga, bryggstuga, kammare och redskapsbod. Denna långa, ca 13 meter lång, 5 meter bred och 13 stockvarv hög, inrymde förmodligen verkstaden. Andra till gården

hörande hus var en rundloge, vedlider, redskapsbod mellan loge och vedlider, ladugård med plats för fyra kor, stall med påbyggd lada och ett svinhus. Beskrivningen indikerar ett medelstort hemman.

En ärvd släktgård med jordbruk, boskapskötsel, skogsbruk samt linhantering utgjorde den socioekonomiska grundvalen för Pehr Westmans, och Zachris Pehrssons, verksamhet. Huruvida dessa förhållanden gäller generellt för de ångermanländska storsnickarna återstår att ta reda på. Förvisso fanns det skickliga storsnickare som levde under betydligt blygsammare ekonomiska och sociala omständigheter än bondesnickarna. Att som Hofrén (1962:49) utgå från att storsnickarna per automatik var bondesnickare leder fel i Norrland, där många hantverkare kom från samhällets obesuttna sociala skikt. I Jämtland har Maj Nodermann (2005:181) utkristalliserat framgångsrika utbildade konstnärer som ett särskilt samhällsskikt med avsevärda ekonomiska och konstnärliga nivåskillnader. Några av dem hade det gott ställt, andra var inhyses.

I konkurrens med andra storsnickare i Ångermanland, Medelpad och Västerbotten hade Pehr Westman odiskutabelt en särställning som skråutbildad yrkesman med speciella konstnärliga kvaliteter. Arkitekten Olof Tempelman tingade honom till inredningen av gymnasiebyggnaden i Härnösand som stod färdig 1791. Uppdraget medförde en utvecklande stimulans för Westman. Under 1790-talet anlätades han till prestigefyllda uppdrag i kyrkor, som Häggdångers kyrka, nu brunnen, där altaruppställningen från 1797 påminner om hans gårdsportaler, Fantskogs herrgård i Skogs socken, Ångermanland, med en av landets vackraste fasta inredningar från 1800-talets första hälft, och Åvikebruks herrgård, Hässjö socken, Medelpad.¹¹ I offentliga arbeten följde han ritningarna utan avvikelser och omsatte skickligt till exempel Tempelmans intentioner. Bönder, präster, brukspatroner

och stadsborgare, bland dem möbelhandlaren J. M. Lundberg i Stockholm, kom med uppdrag och beställningar. Inget tyder på att Westman, såsom Forsasnickarna, anpassade sig efter socknens estetiska koncept som innefattade portal, inredning, möbler och måleri när han kom till en gård, även om den ingick i ett estetiskt system som öppnade dörrarna för den gustavianska stilen. Eller Pehr Westmans storsnickarkonst rättare sagt.

Med sörlänningars och stadsbors ögon har Ångermanlandsgårdarna en ”borgerlig” anstrykning. Detta gäller särskilt den från 1700-talet vanliga korsbyggnaden, där husets innerväggar bildar ett kors, ett byggnadskulturellt signum för Ångermanland. Arkitekturen i detta landskap synes lämpa sig väl för den gustavianska stilen, vilket ångermanlänningarna var på det klara med. Till var och varannan gård beställdes gustavianska dragsängar och imperialsängar, skrymmande möbeltyper, som lanserats av Pehr Westman. En strid ström av möbler med olika destinationer lämnade verkstaden i Utanö. I möbelformgivningen och särskilt portalerna arbetade han efter eget huvud och på höjden av sin förmåga. På sängarnas ryggstycken slösar han med portaldekor som girlander, festonger, korslagda palmkvistar (jfr Veda) och parställda sfinxer (jfr Torrom, Dalom), bandflåtor. Överensstämmelsen mellan dekoren på dörrar och möbler är inte lika flagrant hos Forsasnickarna i Hälsingland.

Efter Stockholmsvistelsen hamnade Pehr Westman i ett nedbrytande utanförskap på Hemsön. Det uppstod friktioner mellan Westman och det omgivande allmogesamhället. Under 1790-talet var han involverad i ett tjugotal rättsliga processer, det var vanligt att också mindre konflikter löstes vid tinget. Många av förseelserna var dock knutna till Westmans arbete. Han begärde likvid i förskott utan att någonting levererades och anklagades för bristande leveranser, vilket kan ha haft sin orsak i överbelastning. Andra incidenter ger

en inblick i livet på gården och i verkstaden, som när Anna Lisa Sundius förhindrade en lärings rymningsförsök genom att gömma hans kläder. Lärlingarna vittnade om utebliven undervisning, innehållen lön och bristfällig kost. Vidare tog paret Westman flera gånger en mängd boskap från Härnösand mot lega, som de sedan självsvåldigt släppte på byns betesmark. Omgivningen provocerades, och även släkten. Westmans svärfar gjorde paret arvlösa genom att testamentera gården Sanna till ett av de fem barnbarnen, en flicka. Trots all turbulens kring sin person hade Pehr Westman ändå gott om beställningar. Och han var stursk. När borgmästaren i Härnösand stämde honom för ett lån nekade han och framlade en räkning för sju levererade ovala ramar och två ”suppébord”. Vid tiden för denna konflikt var Westman i femtioårsåldern och ställd under förmyndarskap hos en bonde på Hemsön. Två år innan hade han sålt sin gård. Tillvaron hade gått honom över styr.

Åren 1819–1823 gav sig Westman åter till känna som eftersökt norrländsk storsnickare, anlita till det nya kyrkbygget i Burträsk i Västerbotten för uppförandet av predikstolen. Arbetsinsatsen gillades, men sockenstämman hotade med att dra in hans arvode om han inte ändrade sitt levnadssätt.

Pehr Westman ger onekligen intryck av att ha haft det svårt med sig själv och andra. Han måste ha uppfattats som ”lite eljest”, som norrlänningar säger om personer med ovanliga egenskaper och annorlunda livsstil. Genom sitt konstnärskap samt för allmogesamhället svårsmälta karaktärsdrag avviker han från föreställningen om den flitige, förnöjde, förmögne norrländske bondesnickaren. Till skillnad från den ordentlige Zachris Pehrsson i Ångermanälvens övre ådal, de märkliga golvuren Ångermanlandsbrudarnas förmodade skapare Per Forsberg i Viksjö socken i Ångermanland alternativt Johan Petter Wählberg i Sättna socken, Medelpad, hör Pehr Westman till de främsta konstnär-

liga begåvningar som det svenska allmogesamhället frambringat. När Bengt Jacobsson (1983:14) betraktar Pehr Westman som ”bara en av de många norrländska bygdekonsnärer som såg det som sin uppgift att pryda allmogens bostäder med konstfullt utsmyckade dörrar...” gör han honom inte rättvisa. Epitetet ”bondemästare” (Hofrén 1972:194) och ”bondegeni” (Jacobsson 1983:62) rimmar illa med Westmans särprägel och levnadsöde. Han hade något ”visst”.¹²

Pehr Westman avled 1828 vid en ålder av 62 år. Bouppteckningen visade en behållning av 177 riksdaler. I verkstaden stod bland annat en påbörjad gustaviansk säng. In i det sista arbetade Pehr Westman i den stil som han hade introducerat i Ångermanland.

Det lokala kulturella kapitalets betydelse

Med Pehr Westman från Hemsön i Ångermanland kan vi än en gång, som Maj Nodermann (2005) visat var fallet med den jämtländska rokokon, följa hur en ny stil genom en särskilt begåvad enskild individ kunde få inträde i ett allmogesamhälles estetik. Teorin om kulturfixering, det vill säga att man i en lågkonjunktur höll fast vid den stil som etablerats under en föregående högkonjunktur, torde nu ha spelat ut sin roll. Individcentrerade undersökningar, som Hofréns om Westman, har visat sig ge djupare och mer produktiva inblickar i allmogesamhället. Nya stilar etablerades även i lågkonjunkturer och visar att den ekonomiska faktorn inte hade den stora betydelse som den vanligen tillmäts. Bebyggelsetraditionen i Ångermanland inkommerade smidigt den gustavianska stilen, nyklassicismen, och så småningom iscensattes den i ett officiellt sammanhang, i gymnasiehuset i Härnösand. Men stilen accepterades även på grund av att Westman ägde en lokal kulturell kompetens. Vidare fanns det ett behov av en estetisk förnyelse på gårdarna, som aktualiserades när en skicklig storsnickare stod till buds.

Forsadörrarnas upphovsmän, sockenborna

Jöns Månsson och Jonas Lust, var som de flesta storsnickare i Hälsingland obesuttna utanvidskarlar, materiellt resurssvaga men med ett tungt lokalt kulturellt kapital. De var upplärda av äldre lokala snickare inom socknens estetiska system, som de utvecklade med teknisk skicklighet och utifrån kommande stilinfluenser. Inflytandet utifrån hade prägel av både en mera allmän stilkänsla och fysiskt påvisbara enskilda detaljer. Forsadörrarna och Pehr Westmans portaler visar på att stilutvecklingen på landsbygden kunde vara mer expansiv än den i städerna. De tidiga dörrarna av jämten Jöns Månsson kan sägas vara en lyhört balanserad kompromiss mellan Forsa sockens storsnickartradition och Jämtlands rokokko. Månssons finstilta dörrar i rokokons anda vidareutvecklades av knekten i Forsa kompani Jonas Lust i nyklassicistisk empir under inflytande från Hudiksvalls handelsgårdar. En Forsadörr håller samma höga kvalitet som en skråsnickardörr, men fungerar till exempel inte i den identitetsstarka grannsocknen Delsbo. Forsadörrarna är exklusivt utformade för Forsagårdarna.

Pehr Westman däremot introducerade en för socknarna kring Härnösand helt ny stil. Han lejdes till portaler, möbler och inredningsuppdrag i bondgårdar, bruksherrgårdar, stadsgårdar, prästgårdar och kyrkor samt som redan framgått till arkitekten Olof Tempelman i gymnasiehuset i Härnösand. Den geografiska spridningen av Westmans inredningar och möbler sträcker sig utanför Ångermanland, medan dörrar och portaler skall sökas på Hemsön, i grannsocknar och Härnösand. Portalerna, Pehr Westmans mest iögonenfallande arbeten, är konsthantverk i sin egen rätt som inte underordnar sig ett sockenspecifikt estetiskt system. Med ornament från rokokon, den gustavianska stilen och empirens formförråd komponerade han med säker stilkänsla skulpturala kraftfullt dekorerade portaler. Formspråket är stort och fylligt. Det bär Pehr Westmans signum. Ge-

mensamma nämnare med de mer diskreta och svårattribuerade Forsadörrarna är stilkänslan, hög estetisk och teknisk kvalitet jämte den representativa funktionen. Oavsett byggnadens sociala, ekonomiska och kulturella status är en Westmandörr alltid egensinnigt utformad. Den är en "Pehr Westman-portal".

Slutdiskussion och forskningsfront

Forsadörrarna har gjorts av storsnickare upplärda i Forsa socken medan Pehr Westman-portalernas upphovsman i Hemsö i Ångermanland var utbildad till bildhuggare i Stockholm. Hans portaler är verk i sin egen rätt, medan Forsadörrarna ingår i ett sockenspecifikt estetiskt system. Beträffande Westmanportalerna stämmer förmodandet att en stadsutbildad snickare förfärdigat dem. Större delen av Norrlands storsnickare var dock skolade på landsbygden fjärran från städernas skråtvång. De som behandlats och nämnts i denna uppsats representerar olika sociala skikt av landsbygdens befolkning under 1800-talet, från fattighjon (Johan Petter Wåhlberg) till indelta soldater (Jonas Lust) och annat utanvidsfolk (Jöns Månsson) samt självägande bönder (Zachris Pehrsson och Pehr Westman). Endast Zachris Pehrsson och Pehr Westman motsvarar benämningen bondesnickare, det vill säga en självägande bonde som var erkänt skicklig snickare. Epitetet bondesnickare följer storsnickarna från konsthistorikern Manne Hofréns undersökningar för snart hundra år sedan till arkitekturhistorikern Finn Werne i slutet av 1900-talet. Konstvetaren Johan Knutsson (2001) glider mellan begreppen bygdesnickare, bondesnickare och storsnickare. Etnologen Maj Nodermann (2005) har etablerat det även europeiskt/internationellt fungerande begreppet provinskonst. Med avsikt att geografiskt positionera dem och försöka avliva myten att alla skickliga snickare och landsbygdsbor var besuttna bönder väljer jag att konsekvent använda det norrländska begreppet storsnickare.

I 1800-talets Hälsingland hade storbönderna ekonomisk och politisk dominans men de obesuttna var i numerär majoritet. De ägde ett kulturellt kapital i paritet med de besuttna, varför det är riktigare att tala om ett allmogesamhälle än ”bondesamhälle”. Äldre forskning har haft ett överordnat perspektiv med tonvikt på välsituerade bönder som förmodats önska stå ståndspersoner nära, vilket marginaliserat ekonomiskt sämre bemedlade grupper. Detta synsätt åberopar böndernas strävan efter ”herrgårdsmässighet” trots ståndskulturens ringa betydelse norr om Dalälven. Som arkitekturhistorikerna Fredric Bedoire och Lis Hogdal (2000) visat äger denna bild av allmogesamhället fortfarande relevans och fruktbarhet, men behöver nu vidgas med klass-, genus- och maktperspektiv, inifrån- och underifrånperspektiv och med norrländska ”glasögon”. I mitt fortsatta arbete med storsnickarna i södra Norrland kommer jag bland annat att fördjupa mig i en analys om skillnader mellan Norrlands lantverk och skråhantverk med regleringarnas betydelse för det iscensatta resultatet. För nya perspektiv på södra Norrlands allmogesamhälle talar dess mångfacetterade bebyggelse-repertoar med utanvidsgårdar, småbruk och storbondsgårdar uppförda i enlighet med lokal byggnadstradition.

Finn Werne (1993:193 f) är på det klara med att det preindustriella agrarsamhällets hantverkare arbetade inom en social, ekonomisk och kulturell sfär där de i grunden delade sina uppdragsgivares estetiska omdömen. Hantverkaren omsatte deras gemensamma värderingar och uppfattningar självständigt inom sitt kunnandes domäner. Denna slutsats överensstämmer med mina iakttagelser från Hälsingland. Som forskningen före honom utgår även Werne ifrån att allmogekulturen i Norrland bars upp av fria krono- och skattebönder som omfattade skickliga hantverkare (1993:190). Werne avviker här från sin polemik mot Hofrén och är enig med honom i

uppfattningen att Norrlands storsnickarkonst är skapad av ”bondesnickare” för ett samhälle av självägande burgna bönder med ett visst lyxbehov. Min ståndpunkt är att den är skapad för allmogesamhällets, socknens, gårdens försköning och identitetsmarkering, av allmogens egna snickare som återfinns bland fattighjon, indelta soldater och annat utanvidsfolk, småbrukare och storbönder.

Mellan Hofrén och Werne har en attitydförändring skett från att betrakta storsnickaren som omedvetet hemfallen åt stilanakronism och stilretardation, det vill säga fördröjning av modestilar, till en självmedveten, kreativ stilbildare. Till den äldre bilden hör förutom storsnickarens påstådda imitativa drag, horror vacui, det vill säga överdekorering, förkärlek för ornament framför figural utsmyckning. Som Hofrén (1962:47) nogsamt påpekade krävdes att storsnickaren hade en viss social bakgrund och motivering. Werne utgår ifrån att han var integrerad i den mentala, kulturella och socioekonomiska kontext där han hade sin verksamhet, vilket är uppenbart hos Forsasnickarna Jöns Månsson och Jonas Lust. Werne utvecklar hur allmogens byggande ingalunda var opåverkat av kyrkobyggen och utsocknes byggenskap, men att allt som upptogs i allmogesamhället prövades, omformades i ett nytt formspråk, laddades om för att svara mot allmogens byggen, lokal tradition, behov, norm- och kodsyste-m, stilkodex och ge uttryck för socknens självbild.

Storsnickaren var mer självständig än skrå-snickaren, som var hänvisad till en snävare stilreservoar med begränsad konstnärlig frihet. Dessa tankebanor delas av Johan Knutsson (2001:173) i hans stilanalytiska studier om allmogens möbelformgivning. I storsnickarnas selektiva hållning till sina inspirationskällor, vare sig det gällde granngården, sockenkyrkan, bildförlagor eller gårdarna i närmaste stad, ser jag allmogesamhällets identitetsmarkering gentemot andra samhällsklasser. Forsagårdarnas arkitektur med fint

snidade dörrar är exempel på en sockens mer eller mindre medvetna identitetsmarkering medelst konstnärligt begåvade hantverkare. Storsnickarna upprätthöll och vidareutvecklade en stilkodex i enlighet med socknens estetik. För detta krävdes hemmahörande i allmogesamhället, det vill säga den sociala bakgrund och motivering som Hofrén noterade.

Under min undersökning framgick att många Forsabor antar att Forsadörrarna gjordes av stadssnickare. På en gård berättades att den finaste tjänat som dörr till sakristian i kyrkan. Dörrarna anses som specifika för Forsa och flertalet finns, som redan nämnts, bevarade på ursprunglig plats, bland annat på två fyrbyggda gårdar. Den muntliga tradition som nedtecknades i slutet av 1800-talet har sjunkit undan för mytbildningen, som säger att allmogesamhällets estetiska företräden härrör från andra kulturmiljöer. Den överensstämmer med den äldre forskningens perspektiv, färgat av teorin om ”gesunkenes Kulturgut” från kyrka till gård, högre stånd till allmogen, södra Sverige till Norrland och diffusionsteorin med högreståndsmiljöer och städer som spridningscentra. Vad händer om vi vänder upp och ned på detta perspektiv?

I nuvarande forskningsfront betraktas det norrländska allmogesamhället som en självständig kultur (Werne 1993, Andersson 2000, Bedoire och Hogdal 2000, Knutsson 2001, Nordermann 2005) med kreativa aktörer, enskilda individer som är kulturbärande och kulturbyggande subjekt. Ett *växelspel* kan nu skönjas mellan det urbana borgerliga samhället och allmogen, profant och religiöst, akademiskt utbildade konstnärer och landsbygden de verkade på. Hur allmogens kultur påverkade stadens återstår att utforska. Allmogemålare dekorerade sockenkyrkor, timmermän, soldater och hantverkare från landsbygden tingades till städernas byggen. Vilken betydelse hade till exempel Forsagårdarna för det tidiga 1800-talets gårdar i Hudiksvall? Sten Rentzhog (1986:123 f) ser brokvistarna i Hudiksvall

som självständiga nyskapelser i nyklassicism av förstukvistar i Delsbo och Järvsö socknar i barock respektive rokoko. Det är frågan om samma process som ägde rum när storsnickare upptog en detalj från staden till landsbygden. Spån på yttertak och papptak i inredningar förekom hos utanvidsfolk innan de anammades som innovationer hos andra samhällsskikt. Allmogens brädgolv finns i stads- och högreståndsmiljöer. Vad mer? Detta växelspel kan följas genom kulturyttringar inom arkitektur och bebyggelsestradition, storsnickares alster, inredningskonst eller en konstnärs insats, som Pehr Westmans.

Maj-Britt Andersson, fil.dr
Hudiksvall

Noter

- 1 Varken på Ystern eller i arkivalier finns det belägg för att dessa dörrar skulle vara sekundära.
- 2 Jfr dörrarna på Brunnska gården, Tröneska respektive Hällbergska gården vid Storgatan i Hudiksvall.
- 3 Med tack till en Forsabo för uppgifter från hennes släktutredning med Forsasnickare, däribland Jöns Månssons hustru Cecilia Andersdotters far Anders Isaksson (1726–1803), hjulmakare i Böle, hans bror Erik Isaksson (1724–1790), Hällarne, Per Andersson (1773–1848), hjulmakare i Funsta. Ett hängskåp i hennes ägo härleddes till Erik Isaksson på Hällarne. En snickare på gården Buhrs i Utnäs, Anders Andersson, har gjort stolar som i Forsa omnämns som ”snickrade i Buhrsens”.
- 4 Byströms är en privatägd bondgård som visas restriktivt efter överenskommelse. På gångavstånd från Ystegårn i Hillsta ligger Oppigårn i Norrviksta, där besökare visas en gammalbyggnad som har en dörr och ett skåp av Jonas Lust.
- 5 HM inv.nr 9042.
- 6 Jfr gården Byberg 2 i Forsa.
- 7 Med tack till ägarna till Månssondörren med Lusts signatur, Ystegårns vaktmästare, ägarna till Larses i Byberg, Ystegårn i Sörhoga, gårdsägare i Trogstaans dalgång, ett flertal ägare till Månssonmöbler och Bo Winberg som förmedlat bilder. Den generösa gästfrihet och genuina intresse som jag möter under fältarbetet är ett ämne för en analys i sig, som jag

- avser att återkomma till i ett annat sammanhang. Gårdarna ligger inom riksintresseområde X 202.
- 8 Tack till fil. kand. Anna Baltatzis Hansson, C-student i konstvetenskap ht 2005 vid Lunds universitet, för skarpsynta iakttagelser av Forsadörrarna.
  - 9 I likhet med Forsadörrarna är Pehr Westmans arbeten utforskade. Flertalet är i behov av konserveringsåtgärder. Nordiska museets byundersökningar från nedre Norrland, som Hofréns artiklar bygger på, är ett grundläggande källmaterial för en fortsatt inventering och undersökning.
  - 10 Dörrar av Zachris Pehrsson kan ses på Ådalslidens prästgård. En påverkan från Westman kan ses i portalen till Pehrssons födorådsstuga som haft ett kraftfullt överstycke och ovala fönster lika dem på gästgiveriet i Veda och i Rö, Högsjö socken.
  - 11 Inredningen finns nu i Åvikebruks herrgård på Murbergets friluftsmuseum, Läns museet Västernorrland, Härnösand. Viksjö gamla prästgård på Murberget har en med nyklassicistiska reliefformer rikt dekorerad portal av Pehr Westman med Rö, Högsjö sn, som proveniens. Högsjö socken ligger mittemot Hemsön. Tack till konservator Lennart Kristiansson och Per Höglund vid Läns museet Västernorrland för värdefull information angående Westmans portaler och möbler i museet och på annat håll i Härnösand.
  - 12 Att ha något "visst" är ett norrländskt begrepp för någon med karismatiska personliga egenskaper. Westmanportalernas koppling till en altarpuppställning kan jämföras med förstukvistarna i Voxnadalen i Hälsingland, som bär tydliga influenser från altarpuppställningen i Ovanåkers kyrka. Ångermanlandsbrudarna hör till den norrländska storsnickarkonst som visat sig svårast att angripa för Hofrén och forskningen efter honom. På senare tid har uppmärksamhet riktats mot den presumtive upphovsmannen Johan Petter Wåhlberg (1780–1840), i kyrkoarkivalierna omnämnd som snickare, torpare och slutligen fattighjon. För generösa upplysningar kring Ångermanlandsbrudarna riktar jag ett särskilt tack till Mattias Bäckström, doktorand vid institutionen för idé- och lärdoms historia, Göteborgs universitet, tidigare verksam vid Läns museet Västernorrland.

Ett djupt känt tack till Berit Wallenbergs Stiftelse, Nordins fond genom Kungl. Vitterhetsakademien och Stiftelsen Gustaf VI Adolfs fond för svensk kultur,

som genom generösa ekonomiska bidrag möjliggjort denna studie.

Litteratur

- Andersson, Göran (red.) 2001: *Mästare i trä*. Utställningskatalog nr 12. Härnösand: Läns museet Västernorrland.
- Andersson, Maj-Britt 2000: *Allmogemålaren Anders Ädel*. Stockholm: Prisma.
- Andersson, Maj-Britt 1998: Jöns Månsson i Böle och Jonas Lust i Nansta. Storsnickare i Forsa på 1800-talet: I: Mickelsson, Hilding (red.): *Hälsingerunor*. Norrala.
- von Arbin, Christina (red.) 1997: *Kyrkobyggnader 1760-1860, Del 4 Härjedalen, Jämtland, Medelpad och Ångermanland*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Arvidsson, Carl-Ingel, Brodin, Gunilla, Olsson, Kjell-Olof, Sellén, Rita 1976: Ystegårn i Hillsta. En fyrbyggd hälsingegård. Skriftlig uppgift i etnologi B 1, Uppsala universitet vt 1976.
- Baltatzis Hansson, Anna 2005: Predikstolen från år 1815 i Alfta – tillkomst, form och upphovsmän. C-uppsats i konstvetenskap vid Institutionen för konst- och musikvetenskap, Lunds universitet ht 2005.
- Bedoire, Fredric och Hogdal, Lis 2000: *Den stora Hälsingegården. Gårdar och befolkning i Voxnans dalgång*. Stockholm: Byggförlaget.
- Bäckström, Mattias 2003: Ångermanlandsbrudar – mästaren i Medelpad. I: *Skikt 7/2003*.
- Cajmatz, Karl 1965: Bondeslottet. I: *Svenska Turistföreningens årsskrift 1965*. Stockholm: Svenska Turistföreningens förlag.
- Erixon, Sigurd 1923: Hälsingarnas hem. I: *Svenska Turistföreningens årsskrift 1923*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Gadd, Carl-Johan 2000: *Den agrara revolutionen 1700–1870*. Stockholm: Natur och Kultur/LTs förlag.
- Gustafsson, Gotthard 1941: Delsbogården. *Fataburen*. Nordiska museets förlag.
- Hellman, Teodor 1975: *Åvikebruks herrgård*. Härnösand: Läns museet Murberget.
- Hofrén, Emanuel 1919: En grupp norrländska portaler och deras mästare. *Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift, häfte 3-4*. Stockholm.
- Hofrén, Manne 1920: Bondesnickaren Zakris Pehrsson. *Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift, häfte 2-3*. Stockholm.
- Hofrén, Manne 1925: Norrländska konstprovinser.

- En översikt. *Tidskrift för konstvetenskap*. Nionde årgången 1924–1926. Lund.
- Hofrén, Manne 1962: Storsnickare. Ett kapitel ångermanländsk bygdekonst. I: *Nordsvenska studier och essayer*. Stockholm: Nordiska museets förlag.
- Hofrén, Manne 1962: Pehr Westman i Utanö och Hemsöskolan. I: *Nordsvenska studier och essayer*. Stockholm: Nordiska museets förlag.
- Hofrén, Manne 1972: Pehr Westman i Utanö. I: Svensson, Sigfrid (red.): *Nordisk folkkonst*. Lund: Gleerups.
- Jacobsson, Bengt 1983: *Svensk folkkonst II*. Lund: Bokförlaget Signum.
- Knutsson, Johan 2001: *Folkliga möbler – tradition och egenart*. Stockholm: Nordiska museets förlag.
- Larsson, Jesper 1995: Forsa centralbygd. Bebyggelsehistoriskt PM augusti 1995. Gävleborgs län. Hudiksvalls kommun. Riksintresseområde X 202. Länsmuseet Gävleborg.
- Lisinski, Jan (red.) 2002: *Hälsingegårdar i fem socknar*. Stockholm: Byggtjänst.
- Mickelsson, Hilding 1995: *Förstukvistar i Hälsingland*. Färila: Ekeströms förlag.
- Nodermann, Maj 2001: Fabeldjur i Härjedalen. I: *Jämten*. Östersund: Jamtli förlag.
- Nodermann, Maj 2005: *Mästare & möbler. Jämtländska bildhuggare, målare, hantverkare och deras arbeten*. Östersund: Jamtli förlag.
- Näsholm, Lena 1997: Zachris Pehrsson. En mångsidig hantverkare från Ångermanland. C-uppsats vid Konstvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet vt 1997.
- Rentzhog, Sten 1986 (1967): *Stad i trä. Panelarkitekturen. Ett skede i den svenska småstadens byggnads-historia*. Stockholm: Nordiska museets förlag.
- Stjernberg, Anders 1991: Flatmo 2:6. Hudiksvalls kn och Forsa sn. Arbeten på ladugården. Länsmuseum i Gävleborgs län. Kulturmiljöenheten, Rapport 1991:20.
- Sundberg, Margareta 1993: Byggnadsminnesutredning från Länsstyrelsen i Gävleborgs län, Kulturmiljöenheten, Rapport 1993:3.
- Svensson, Ingemar och Mickelsson, Hilding 1977: *Friargåvor och annat grant*. Stockholm: LTs förlag.
- Werne, Finn 1993: *Böndernas bygge. Traditionellt byggnadsskick på landsbygden i Sverige*. Höganäs: Wiken.
- Werne, Finn 1997: *Tolv hus. Byggnadsskick och tradition på den svenska landsbygden*. Stockholm: Byggtjänst.

SUMMARY

Portals of Beauty

The parish of Hälsingland is well-known for its large, red-painted farms decorated with impressing porches. In Forsa though, there are white doors typical for this parish. They are decorated with ornaments like flowers, fabulous beasts and biblical inscriptions.

The aim of this essay is to compare doors created by the carpenters in Forsa Jöns Månsson and Jonas Lust with the portals by the artist Pehr Westman in the parish of Hemsö, Ångermanland, at the beginning of the 19th century. The carpenters are studied in their social, economical, cultural and architectural context.

Jöns Månsson and Jonas Lust developed characteristic mixtures of rococo, Swedish Classicism, empire for decoration of doors, portals, interiors, and furniture. They belonged to a social category called outsiders who were not farmers but often farm-hands, tenement soldiers and craftsmen. Their work can be studied as artistic interpretations of the local mentality, its norm-system, style-codex.

The portals of Pehr Westman in Hemsö, Ångermanland, are considered as independent works by a self-conscious talented artist who did not follow a local aesthetic system. Westman was a farmer himself, but delivered artistically expressive Gustavian portals to local farmers, mansions, burghers in nearest town Härnösand, and Stockholm, where he also had his education. Pehr Westman introduced the Swedish Classicism in Ångermanland. His local cultural knowledge and the style of the regional rural architecture facilitated his introduction of a new style. *Storsnickare* in Norrland were stylists in independent pre-industrial communities aware of new fashion styles, and of the different tastes in other parishes and nearest town. The craftsman who was at the one with the aesthetics of the parishioners and could add some innovation, was the most sought after, in Hälsingland as well as in Ångermanland.